

مشکات ۰۱-۶/۴

نظریه حقوقی اسلام. جلد اول

آیت الله محمد تقی مصباح یزدی

www.ketab.ir

مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۱۳ -

نظریه حقوقی اسلام جلد اول / محمدتقی مصباح یزدی؛

تحقیق و نگارش: محمد مهدی نادری قمی، محمد مهدی کریمی نیا. -

ج. - انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۶.

الف. نادری قمی، محمد مهدی، ۱۳۲۵ - گردآورنده. ب. کریمی نیا، محمد مهدی، ۱۳۴۴ - گردآورنده.

ج. عنوان.

کتاب نامه به صورت زیر نویس.

۱. اسلام و حقوق. ۲. حقوق بشر (اسلام). ۳. آزادی (اسلام).

۶۴، ۶/۱/۱۱/۲۳۰ BL

شماره ردیف

شماره موضوعی

۲۶۹

۱۳ - حقوق

۱۲۸۶ - ۳۴

■ نظریه حقوقی اسلام جلد اول، (مشکات)

● مؤلف: آیت الله محمدتقی مصباح یزدی

● تحقیق و نگارش: محمد مهدی نادری قمی، محمد مهدی کریمی نیا

● ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام

● چاپ: نگارش

● نوبت و تاریخ چاپ: ششم، تابستان ۱۳۹۶

● شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت دوره: ۴۸۰۰۰ تومان / قیمت جلد ۱: ۲۴۰۰۰ تومان

دفتر مرکزی پخش: قم، خیابان شهدا، کوی ۲۴، پلاک ۲۸، تلفن و نمابر: ۷۷۴۲۳۲۶

صندوق پستی: ۶۵۵ - ۳۷۱۸۵

شابک ۰۹۸ - ۰۹۸ - ۴۱۱ - ۹۶۴ - ۹۷۸

فهرست مطالب

بیش گفتار ۱۹

جلسه اول

«حق» و مفاهیم مختلف آن (۱)

۱. مقدمه ۲۱
۲. «حق» و مفاهیم مختلف آن ۲۱
۳. مفهوم «حق» در قرآن، پاسخی به سست‌انگاری (Nihilism) ۲۳
۴. مفهوم «حق»، راهی برای نفی شک‌گرایی نسبیت‌گرایی (Relativism) ۲۴
۵. موضع قرآن در مقابل شک‌گرایان ۲۶
۶. پلورالیسم، نفی «حق» و «حقیقت واحد» ۲۸
۷. نفی پلورالیسم با استفاده از مفهوم «حق» در قرآن ۳۱

جلسه دوم

«حق» و مفاهیم مختلف آن (۲)

۱. مروری بر بحث پیشین (کاربردهای مختلف مفهوم حق) ۳۳
۲. طرح یک شبهه درباره قرآن و حقیقت آن ۳۶
۳. پاسخ شبهه مذکور با تکیه بر «حق» بودن قرآن ۳۸
۴. نقد دیدگاه هرمنوتیکی با توجه مفهوم «حق» در قرآن ۴۱
۵. کاربرد مفهوم «حق» در برخی انشائات ۴۲

جلسه سوم

حق و مفاهیم مختلف آن (۳)

۱. «حق» در فعل الهی ۴۷
۲. «حق» در مقابل فعل «باطل»، «لهو»، «لعب» و «عبث» ۴۸
۳. «حق» و «علت غایی» ۵۰

۴. استدلالی بر «حق» بودن «خلقت انسان» ۵۱
۵. مثالی برای توضیح استدلال مذکور ۵۳
۶. فتنه گری، گناهی بزرگ تر از قتل ۵۵
۷. بازگشت به استدلال مذکور ۵۶

جلسه چهارم

«حق» و مفاهیم مختلف آن (۴)

۱. مغالطه اشتراک لفظی ۵۹
۲. نمونه‌ای از مغالطه اشتراک لفظی ۶۰
۳. مفهوم «حق» در قرآن ۶۲
۴. «حق» به معنای «فعل حکیمانه» ۶۳
۵. بیانی تمثیلی از قرن در مورد «حکیمانه» بودن خلقت ۶۴
۶. «حکمت» آمیخته با «حق» یا «حکمت» ۶۶
۷. نمونه‌ای از اختلاط حق و باطل ۶۸
۸. مفهوم «اعتباری» حق و تلازم آن با «تکلیف» ۷۲
۹. دو نوع تلازم «حق» و «تکلیف» ۷۲
۱۰. تفاوت «حقوق» با «اخلاق» ۷۳
۱۱. جمع‌بندی مباحث گذشته ۷۴

جلسه پنجم

خاستگاه و منشأ حقوق

۱. مقدمه ۷۷
۲. منشأ حق؛ طرح پرسش ۷۸
۳. پاسخ «مکتب حقوق طبیعی» ۷۹
۴. نقد پاسخ مکتب حقوق طبیعی درباره منشأ حقوق ۸۰
۵. نظر «پوزیتویسم حقوقی» درباره منشأ حقوق ۸۴
۶. ملاحظه ۸۴

جلسه ششم

تقسیمات حقوق

۱. حق و حکم ۸۷

۲. حقوق «جایز الاستیفا» و حقوق «واجب الاستیفا» ۸۸
۳. تقسیم حق به اعتبار «من له الحق» و «من علیه الحق» ۸۹
۴. حقوق قابل واگذاری و حقوق غیرقابل واگذاری ۹۰
۵. حقوق عادی (موضوعه) و حقوق اساسی ۹۰
۶. حق اخلاقی ۹۲
۷. نگرش «الهی» و نگرش «الحادی» در حقوق ۹۳
۸. بیان دیدگاه اسلام درباره «منشأ حقوق اساسی» ۹۵
۹. تبیین فلسفه ثبوت «حق حیات» ۹۶
۱۰. تعیین قوه محدود آن ۹۷

جلسه هفتم

دیدگاه اسلام درباره منشأ حقوق

۱. مروری کوتاه بر مطالب پیشین ۹۹
۲. تأکید اسلام بر «تکلیف» و مسؤلیت ۱۰۰
۳. نمونه‌ای از تکلیف‌گرایی در نظام حقوقی اسلام ۱۰۱
۴. بیان امام سجاد (علیه السلام) درباره منشأ حقوق ۱۰۲
۵. برهانی بر نشأت گرفتن همه حقوق از حق خداوند ۱۰۳
۶. توضیح فلسفی اعتبار حقوق از جانب خداوند ۱۰۵
۷. اثبات همه حقوق در پر تو حق خداوند ۱۰۷
۸. اثبات حق برای انسان بر علیه خدا! ۱۱۰

جلسه هشتم

خداوند و اعتبار حقوق

۱. مروری بر مباحث جلسه قبل ۱۱۱
۲. اشکالی در مورد اثبات حق برای خداوند ۱۱۲
۳. پاسخ اشکال مذکور ۱۱۳
۴. اشکالی دیگر در مورد اثبات حق برای خداوند ۱۱۳
۵. پاسخ اشکال دوم ۱۱۴
۶. کمال انسان، پشتوانه اعتبار حقوق از ناحیه خداوند ۱۱۵
۷. ملاک جعل حقوق از ناحیه خداوند ۱۱۷

۸. محدوده «حق حاکمیت» ولی فقیه ۱۱۹
۹. حکمت جعل برخی تکالیف شاق از ناحیه خداوند ۱۲۰
۱۰. حکمت فرمان ذبح حضرت اسماعیل علیه السلام ۱۲۲

جلسه نهم خدا، منشأ همه حقوق

۱. مروری بر مباحث پیشین ۱۲۵
۲. بیانی از حضرت علی علیه السلام در بازگشت همه حقوق به حق خداوند ۱۲۶
۳. برهان عقلا بر فن بودن سایر حقوق نسبت به حق خداوند ۱۲۷
- الف) تحلیل مفهوم حق ۱۲۷
- ب) تسلسل در مفهوم حق ۱۲۸
- ج) چگونگی پیدایش مفاهیم اعتباری ۱۳۰
- د) حق و «سلطه» ۱۳۱
۴. نتیجه ۱۳۱
۵. سخن برخی فیلسوف نمایان در «رد حر انسا» مدرن ۱۳۳
۶. وجود مصلحت و حکمت در جعل حق ناحیه خداوند ۱۳۴

جلسه دهم

تکلیف، قدرت، مصلحت

۱. مروری بر مباحث جلسه قبل ۱۳۷
۲. توقف تکلیف بر وجود قدرت ۱۳۸
۳. نسبت قدرت تکوینی با قدرت قانونی ۱۳۸
۴. مروری دیگر بر داستان ذبح اسماعیل علیه السلام ۱۳۹
۵. تحلیل مصلحت فرمان ذبح ۱۴۲
۶. یک ذبح، بهای دو تکامل ۱۴۵
۷. خلاصه بحث ۱۵۰

جلسه یازدهم

انسان، آزاد از بندگی خدا!

۱. مروری بر جلسه قبل ۱۵۱

۲. دو دیدگاه متضاد در مورد «تکلیف‌گرایی» ۱۵۱
۳. نقد تفکر مدرنیته در مسأله حق و تکلیف ۱۵۲
۴. چگونگی شکل‌گیری فرهنگ الحادی در غرب ۱۵۳
۵. عصر نوزایی و مهم‌ترین مشخصه‌های آن ۱۵۶
۶. تحلیل اثبات‌گرایان (پوزیتیویست‌ها) در مورد منشأ اعتقاد به خدا ۱۵۷
۷. آیین «انسان پرستی» ۱۵۸
۸. نقد تفکر «مطالبه حقوق و نفی تکلیف» ۱۵۹
۹. انسان مدرن آزاد از بندگی خدا! ۱۶۲

جلسه دوازدهم رابطه فاعلیت و ثبوت حق

۱. مروری بر مباحث پیشین ۱۶۷
۲. ملاک ثبوت حق برای انسان ۱۶۸
۳. فاعلیت اصلی در جهان هستی ۱۶۹
۴. فاعل‌های طولی ۱۷۰
۵. لزوم توجه به اصول موضوعه، در اثبات اصالت حق خدا ۱۷۰
۶. کیفیت رابطه خدا با عالم هستی و انسان ۱۷۱
۷. رابطه انسان با صورت ذهنی، و شباهت آن با رابطه خدا و جهان هستی ۱۷۲
۸. فاعلیت غیر مستقل و ثبوت حق ۱۷۴

جلسه سیزدهم انسان و طلب‌کاری حقوق از خدا!

۱. مروری بر مباحث پیشین ۱۷۹
۲. حقوق انسان و محدوده آن ۱۸۰
۳. اهمیت ایمان و اعتقاد به خدا در زندگی انسان ۱۸۰
۴. دیدگاه اگوست کنت درباره اصالت انسان و نفی خدا ۱۸۱
۵. رواج تفسیرهای جامعه‌شناختی از دین در دهه‌های اخیر ۱۸۱
۶. نفی دین و انکار خدا به نام اصلاحات! ۱۸۵
۷. انسان، وام‌دار یا طلب‌کار خدا؟! ۱۸۸
۸. تفکر نمروودی در برابر تفکر ابراهیمی ۱۹۰
۹. انسان؛ خدا یا بنده؟! ۱۹۲

جلسه چهاردهم

تفاوت «عبودیت» و «بردگی»

۱. مروری بر بحث جلسه قبل ۱۹۵
۲. «بندگی خدا» بازتابی از «بردگی انسان»؟ ۱۹۶
۳. تفاوت مالکیت خدا با مالکیت ارباب نسبت به برده ۱۹۷
۴. قدرت انتخاب برای انسان ۱۹۹
۵. تکلیف «ارشادی» و تکلیف «مولوی» ۲۰۰
۶. کمال انسان در گرو وجود تکالیف مولوی ۲۰۱
۷. ظهور کامل عبودیت تکوینی در قیامت ۲۰۲
۸. عبودیت تکوینی و عبودیت تشریحی ۲۰۳
۹. استیفای حقوق از خدا ۲۰۴

جلسه پانزدهم

حکمت الهی در قالب «اوامر» و «نواهی»

۱. مروری بر مباحث پیشین ۲۰۷
۲. اراده جزافی یا اراده حکیمانه؟ ۲۰۸
۳. معنای مصالح و مفاسد نفس الامری ۲۰۹
۴. اختیاری بودن کمال انسان ۲۱۰
۵. زمینه‌های لازم برای تحقق کمال اختیاری ۲۱۱
۶. عنایت خاص الهی در جهت تحقق کمال انسان ۲۱۳
۷. نگاهی دوباره به سیر بحث ۲۱۴
۸. قوانین کیفری و جزایی، مظهر رحمت مضاعف خداوند ۲۱۵
۹. شرایط کلی نیل انسان به رحمت الهی ۲۱۸
۱۰. تحقق کمال اکثر، ملاک تدوین نظام حقوقی ۲۱۹

جلسه شانزدهم

تعیین «مصلحت» در قوانین حقوقی

۱. مروری بر مباحث پیشین ۲۲۱
۲. مفهوم مصلحت ۲۲۲
۳. مصلحت از دیدگاه فلسفی ۲۲۴

۴. تعیین مصلحت در موارد تراحم ۲۲۵
۵. مشکل تشخیص مصلحت ۲۲۶
۶. نیاز انسان به وحی در تعیین مصالح ۲۲۷
۷. تأثیر غیر مستقیم عوامل در پدیده‌ها و تعیین مصلحت ۲۲۹

جلسه هفدهم

ملاحظات در تدوین نظام حقوقی

۱. مروری بر مباحث پیشین ۲۳۱
۲. تبیین حقین طبیعی بر اساس بینش الهی و اسلامی ۲۳۲
۳. توجه به «ترحم» ذاتی عالم ماده، در تدوین نظام حقوقی ۲۳۴
۴. «تشریح» و جعل قانون در دو محیطه «فردی» و «اجتماعی» ۲۳۷
۵. تعارض «مصلحت فردی» با «سعادت جمعی» ۲۳۸
۶. تعارض حق حیات یک فرد با حقوق دید ۲۴۰
۷. نظر اسلام در مورد «حق حیات» ۲۴۳

جلسه هجدهم

حق کرامت انسان (۱)

۱. مروری بر مباحث پیشین ۲۴۵
۲. اعلامیه جهانی حقوق بشر و برخی تناقضات داخلی آن ۲۴۵
۳. اشکالی دیگر بر اعلامیه جهانی حقوق بشر ۲۴۷
۴. «حق کرامت» انسان در اعلامیه جهانی حقوق بشر ۲۴۷
۵. کرامت انسان در قرآن ۲۵۱
۶. انسان پست‌تر از حیوان ۲۵۳
۷. جمع دو آیه «لقد کرمنا» و «بل هم اضل» ۲۵۴

جلسه نوزدهم

حق کرامت انسان (۲)

۱. مروری بر مباحث پیشین ۲۵۷
۲. اسلام و کرامت انسان ۲۶۰
۳. کرامت ذاتی و کرامت اکتسابی ۲۶۱

۴. کرامت فردی (اخلاقی) و کرامت اجتماعی (حقوقی) ۲۶۲
۵. ملاک کرامت حقوقی ۲۶۵

جلسه بیستم حق آزادی (۱)

۱. مروری بر مباحث پیشین ۲۶۹
۲. مفاهیم مختلف آزادی، منشأ مغالطه ۲۷۰
۳. آزادی به معنای «استقلال وجودی» ۲۷۲
۴. آزادی به معنای «اختیار» ۲۷۳
۵. آزادی به معنای «عدم دل بستگی» و آزادی در مقابل «بردگی» ۲۷۵
۶. آزادی در اصطلاح حقوقی: سیاست: حاکمیت بر سرنوشت خویش ۲۷۷
۷. دیدگاه اسلام و سبک‌رانی: «حق حاکمیت» ۲۷۸

جلسه بیست و یکم حق آزادی (۲)

۱. مروری بر بحث جلسه قبل ۲۸۱
۲. «بندگی» یا «بردگی»؟ ۲۸۱
۳. قرآن، کلام خدا، و برای همه زمان‌ها ۲۸۴
۴. آزادی انسان در برابر خدا؟ ۲۸۷
۵. مالکیت «حقیقی» و مالکیت «اعتباری» ۲۸۸
۶. آزادی ملازم با «شُرک تشریحی» ۲۹۰
۷. علی‌الغالب و نفی بندگی خداوند؟! ۲۹۳
۸. انسان مدرن و نفی «تکلیف‌مداری» ۲۹۴

جلسه بیست و دوم

دیدگاه اسلام پیرامون حق حاکمیت انسان بر انسان

۱. مروری بر مطالب جلسه پیشین ۲۹۷
۲. انسان و پذیرش حاکمیت دیگران ۲۹۸
۳. سه فرض در مورد پذیرش حاکمیت انسان بر انسان ۲۹۹

۴. مسلمانان مدرن، منکران حق حاکمیت پیامبر ﷺ! ۳۰۳
۵. معاویه، اولین منکر حق حاکمیت پیامبر ﷺ ۳۰۴
۶. نقدی کوتاه بر ادله قرآنی منکران حق حاکمیت پیامبر ﷺ ۳۰۵
۷. اثبات حق حاکمیت پیامبر ﷺ ۳۰۷
۸. حق حاکمیت ائمه اطهار علیهم السلام ۳۰۹
۹. سخن امام صادق علیه السلام در مورد «أولی الامر» ۳۱۱

جلسه بیست و سوم

ترکیب «لیبرالیسم» و «پوزیتیویسم اخلاقی»

۱. لیبرالیسم و پیشینه آن ۳۱۳
۲. معجون لیبرالیسم و «نزیته سم اخلاقی» ۳۱۴
۳. آثار زیان بار پوزیتیویسم اخلاقی ۳۱۷
۴. لیبرالیسم در عصر پست مدرن ۳۱۹
۵. مطالبات و اصلاحات از نوع پست مدرن ۳۲۱
۶. تساهل و تسامح، ویرانگر دین و ارزش ها ۳۲۳
۷. جاهلیت قرن بیستم! ۳۲۵

جلسه بیست و چهارم

آزادی عقیده و بیان

۱. مروری بر مباحث پیشین ۳۲۷
۲. آزادی حقوقی ۳۲۷
۳. حقوق مافوق قانون؟ ۳۲۹
۴. حد آزادی ۳۳۰
۵. آزادی عقیده و بیان ۳۳۱
۶. آزادی بیان در غرب؛ از شعار تا واقعیت ۳۳۲
۷. اسلام و آزادی عقیده و بیان ۳۳۳
۸. آزادی عقیده، امری خارج از حوزه «حقوق» ۳۳۵
۹. آزادی عقیده یا آزادی «ترویج عقیده»؟ ۳۳۷
۱۰. بهداشت فکری، مهم تر از بهداشت جسمی ۳۳۹

جلسه بیست و پنجم
آزادی بیان و مطبوعات

۳۴۱	۱. مروری بر مباحث پیشین
۳۴۳	۲. مسأله آزادی بیان و مطبوعات
۳۴۵	۳. بیان نظر اسلام درباره آزادی بیان و مطبوعات
۳۴۸	۴. بیان غیرگفتاری و رسانه‌ای
۳۴۹	۵. «تکلیف» بیان
۳۵۱	۶. آزادی «بان سوال»

www.ketab.ir

پیش‌گفتار

شاید به جرأت بتوان «نظام حقوقی» را مهم‌ترین سنگ بنای «زندگی اجتماعی» بشر دانست. با تدوین نظام حقوقی است که نظام روابط اجتماعی سامان می‌یابد و هر کس محدوده رفتار خویش را در جامعه می‌شناسد. بدون نظام حقوقی، حد و مرز افراد و گروه‌ها در جامعه و کم و کیف روابط آنان با دیگران مشخص نیست. این وضع، به طور طبیعی، زمینه بروز «هرج و مرج» و انواع کثرت مشکلات اخلاقی را فراهم می‌آورد. «نظام حقوقی» است که سهم هر کس را از «حقوق» و برآمدهای اجتماعی معین می‌سازد و «تکالیف» او را در قبال دیگران مشخص می‌کند. آن‌جا که نام حقوقی وجود ندارد، بربریت و نظام جنگل حاکم است؛ جایی که «هر که زورش بیش، سهمش بیشتر» است. بنابراین برای آن‌که هدف زندگی اجتماعی که تأمین هر چه بیشتر و بهتر مصالح و منافع انسان است تحقق یابد، بایستی با تدوین نظام حقوقی، «حقوق» و «تکالیف» هر یک از افراد و گروه‌های جامعه معین گردد.

اما چنین نظامی چگونه و بر چه اساسی باید تدوین گردد؟ چه شخص یا نهادی باید این کار را انجام دهد؟ آیا همه مردم باید در تک‌تک حقوق و آزادی‌ها، حقوقی نظر بدهند؟ اصولاً «حق» چیست و چگونه شکل می‌گیرد؟ آیا حقوق ثابتی برای انسان وجود دارد که هیچ قانون‌گذاری حق ندارد آنها را نادیده بینگارد؟ آیا حقوقی مانند «حق حیات»، «حق آزادی»، «حق کرامت» و نظایر آنها «حقوق طبیعی و فطری» بشرند که نبایستی به هیچ وجه منقض گردند و پیوسته باید محترم شمرده شوند؟ نسبت بین «خدا» و «حقوق» چیست؟ آیا حوالاً خدا نقشی در حقوق دارد؟ آیا «حکومت» نیز حقوقی برگردن «مردم» دارد یا حکومت‌ها و «حاکمان» در قبال مردم فقط تکالیفی بر عهده دارند که باید از عهده انجام آنها برآیند؟ به عبارت دیگر، آیا بین «حکومت» و «مردم» حقوق و تکالیف متقابل وجود دارد یا یک طرف فقط حق دارد و طرف دیگر فقط تکلیف؟ اساساً حقوق و تکالیف هر یک از «دولت» و «مردم» طبق چه معیاری مشخص می‌گردد؟

پرسش‌های مذکور و مسائلی دیگر از قبیل آنها، مباحثی هستند که در کتاب حاضر بررسی

شده‌اند. به لحاظ اهمیت و گستردگی بحث «حقوق و تکالیف متقابل مردم و حکومت» تمامی جلد دوم کتاب به این بحث اختصاص یافته و سایر مسایل در جلد اول مورد بحث واقع شده است. خصوصیت مهم مباحث این کتاب آن است که مطالب با توجه به قرآن و روایات اسلامی و «دیدگاه اسلام در حقوق» بررسی شده‌اند. استاد فرزانه و اسلام شناس معاصر، حضرت آیه الله مصباح یزدی، دام ظلّه، این مباحث را با نگاهی دقیق و بدیع، و با نظر به شبهات مطرح در جامعه مورد بررسی قرار داده‌اند.

لازم به توضیح است که این کتاب در ادامه انتشار مجموعه سخنرانی‌هایی است که جناب استاد در دانشگاه تهران و قبل از خطبه‌های نماز جمعه ایراد داشته‌اند. از همین مجموعه، قبلاً کتاب «نظریه سیاسی اسلام» در دو جلد تنظیم گردیده و در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته است. کتاب حاضر علاوه بر اساتید، دانشجویان و محققان «علم حقوق» برای سایر اقسام جامعه نیز قابل استفاده است. به ویژه، گامی مهم در راستای مطالعات و تحقیقات «حقوق اسلامی» به شمار می‌رود.

در پایان لازم است از تلاش جناب آقای اسلام آقایی محمدمهدی کریمی‌نیا که تدوین و نگارش این مجموعه را انجام داده، تشکر و تحسین‌ها را عرض نمایم. همچنین از آقایان محمد مهدی نادری قمی که نظارت و ویرایش این مجموعه را عهده‌دار بوده‌اند تقدیر و تشکر نمایم.